

המילה האחרונה

הסיבה האמתית לגינת הבר היא שרק צמחי בר שורדים את חוסר המקצועיות שלי... בחוסר ידע מוחלט התחלתי לגדל פרחי בר, עם ניסיונות נועזים וכישלונות מסחררים, עד שבסופו של דבר הצלחתי" - מאיר שלו
צילום: שחר בוקמן

משמורת טבע), אוהב טבע, ואצל השכן (ז"ל) פרח בחורף הראשון מרבד כלניות שמעולם לא ראיתי פורח בחצר של בית – כל זה עשה לי חשק. היו קצת ויכוחים עם אשתי דאז שרצתה גינה סטנדרטית עם דשא ומקום לשבת ולארח. לא אכחיש שהיא צודקת, אבל נדבקתי בחיידק הבר.

הסיבה האמתית לגינת הבר היא שרק צמחי בר שורדים את חוסר המקצועיות שלי... בחוסר ידע מוחלט התחלתי לגדל פרחי בר, עם ניסיונות נועזים וכישלונות מסחררים, עד שבסופו של דבר הצלחתי.

אין לי עניין מדעי בגינה, אך אני אוהב להתבונן בה וללמוד דברים. אני נהנה מאוד ממחזור החיים המתנהל סביב הגינה – המוות והחיים של הצמחייה הים תיכונית שהצמיחה מיתוסים, סיפורים, תרבויות ודתות. התפתחו פה גם חיים של בעלי חיים שאני ער לקיומם והם מעניינים אותי מאוד (הנטייה שלי לזואולוגיה חזקה מהנטייה שלי לבוטניקה). כשאני מתעורר לפנות בוקר ויודע מה השעה לפי מין הציפור ששרה בחוץ ולא לפי השעון שלי, יש לי תחושה נעימה מאוד.

הבאתי לגינה פרחים שאני אוהב. אין פה דבורניות וסחלבים, אבל יש המון רקפות וחצבים שאני מאוד אוהב, חבלבל השיח (שיש לי אליו קשר רגשי), דרדר כחול ופרגים מהחד-שנתיים, הרבה נוריות, ויש שושן צחור ודם המכבים, חוטמית זיפנית, זלזלת מנוצה (שאני מאוד גאה בה), יערה ולבנה רפואי.

ש: בפילוסופיה של שמירת טבע מביאים צידוקים שונים לצורך לשמור על הטבע: ישנה הגישה של הטבע כמועיל לאדם וישנה הגישה שמייחסת לטבע ערך עצמי, ללא קשר לשאלה אם הוא תורם לאדם או לא. בגינה שלך אתה מגדל את הצמחים שאתה אוהב, וזרחה מתחבר לטבע שאתה אוהב. בספר אתה אף כותב "יש גננים עם עקרונות ודיברות. הללו לא יתערבו בתהליכים הטבעיים שמתקיימים בגינתם. לא יעשבו ולא יזרעו ולא ישקו ולא ידשנו. אבל אני וגינתי אידאולוגיים פחות." (גינת בר, עמוד 87). זה מובן ולגיטימי, אבל האם אתה מתחבר גם לטיעון שמעבר לכל אלה יש לטבע גם ערך עצמי, וזכותו לקיום אינה תלויה רק בערכו לאדם?

בהחלט כן. כתבתי מספר פעמים על ההתנגדות שלי לארגוני שמירת טבע הדואגים רק לבעלי החיים הפופולריים (הפנדות, הדולפינים והקואלות) ולא יגנו על המכוערים, הדוחים והמפחידים (העכבישים והקרפדות). בגינה אין בעל חיים שאני מגרש או מרסס אותו – לא נמלים ולא ג'וקים (כשהם מגיעים למטבח זה סיפור אחר, אך לא ארסס), לא חזירי בר ותנים (הם גורמים נזקים, אך אני לא נלחם בהם), לא חולד (שהוא בהחלט אויב, אך אני מקבל את קיומו) ולא נחשים ארסיים (תפסתי במו ידי כבר ארבעה צפעים חיים באזור הבית, אך לא הרגתי אותם אלא שחררתי בוואדי. רק פעם אחת הרגתי צפע, כאשר הוזעקתי לגן הילדים הסמוך ולא

בביתו בעמק – ריאיון עם מאיר שלו

לרגל יציאתו לאור של הספר 'גינת בר' – אוסף רשימות על גינתו של המחבר. שלו מטפח בגינה את צמחי הבר הארץ-ישראליים האהובים עליו, וחולק אותה עם בעלי חיים קרואים ובלתי קרואים.

ראיינו: שחר בוקמן ופרופ' יוחאי כרמל

בהגיענו ביום שישי אביבי אחר הצהריים לביתו של הסופר מאיר שלו, התקבלנו בלבביות ומיד הובלנו למרפסת ביתו, לחזות בשקיעה מעל המוחרקה, ולסיור בגינתו. במהלך הסיור המודרך, ששלו הפגין בו בקיאות בוטנית מרשימה, הוא הצביע על מטפס נדיר שצומח בגינתו, "את הזלזלת המנוצה מצאתי בשיטוטי בגליל, כשתיל צעיר שנעקר עלידי פלאח ערבי שעבד את חלקת אדמתו הקטנה". "לא, זוהי בוודאי זלזלת הקנוקנות" טען יוחאי, "אין לה פרחים, ואילו הזלזלת המנוצה פורחת כעת. ראיתיה לפני יומיים בעת עבודה עם סטודנטים בחורש לא הרחק מכאן". "לא ייתכן", התעקש שלו, "הרי זלזלת מנוצה פורחת רק ביוני". הוויכוח הבוטני הידידותי הוכרע לבסוף לטובתו של הסופר, שקינח בתלונה שמגינתו נגנבו בעבר שתילי זלזלת מנוצה. "המצב כנראה לא כל כך רע אם יש אנשים שגונבים דווקא זלזלת מנוצה", סיכם יוחאי בחיך.

ש: בספרך החדש – 'גינת בר' (בהוצאת עם עובד) אתה מתאר בחינניות פרקטיקות של גינון, כגון זריעת רקפות, עישוב ברני והתמודדות עם מזיקים, אך נעדר ממנו הסבר לרצון שלך לטפח גינת בר בחצר ביתך.

התשובה לכך טמונה בנטייה הטבעית של לבי, בקרבה המידית לטבע, ובגינתו של השכן.

אני אוהב טבע מגיל צעיר, הן בזכות החינוך שקיבלתי בגיל צעיר בנהלל, הן בזכות אמי, בת נהלל שלימדה את ילדיה טבע, ובעיקר בזכותו של אמוץ כהן, חוקר טבע, שהיה שכן של משפחתי כשעברנו לירושלים. אמוץ חיבב עליי את הטבע עד מאוד, והייתי מחובר אליו מאז אני בן 6 והוא בן 60, כשהיה לוקח אותי לסיורים בשדה הסמוך לשיכון שלנו, קריית משה.

לפני 17 שנים קניתי בית שנזקק לשיפוץ, במושב בעמק. סביבו היה דונם אדמה, חרבה לחלוטין, ובה רק קוצים ודרדרים יבשים, חוץ משיח מריחואנה ירוק ומלא חיים שמישהו שלא גר בבית הזה בחר לשתול ולטפח בעזובה. חצי שנה התלבטתי מה לעשות באדמה הזו. אני חי בטבע (הבית נמצא מטרים בודדים

הסיטואציה של מורה מבוגר וילד קטן היורדים אל השדה, בוודאי שזה לקוח ממך וממני". והוא ענה "זה מצא חן בעיניי, אבל אני לא הייתי כמוהם". היה חשוב לו מאוד להבדיל עצמו מבני העלייה השנייה, מכיוון שהוא לא התייחס לטבע באופן פוליטי ואידאולוגי. גם לי אין יחס פוליטי. אני בעד שיגנו על קרפדות ולא רק על דולפינים, אבל אני רוצה שלגינה שלי, שאינה שמורת טבע מוכרזת, תהיה צורה שתגרום לי הנאה.

ש: בישראל כיום, מעל 90% מהאוכלוסייה גרה בערים ורק כ-1% מהעובדים עוסקים בחקלאות. נדמה שספריך מספקים מבט נוסטלגי אל תרבות שילדינו ונכדיך יכירו רק מן הספרות היפה. מה מפסידה החברה הישראלית מהניתוק מהתרבות החקלאית?

אני לא מתאבל על דברים שהולכים לאיבוד, כי מותר לחברה האנושית להתפתח, להשתנות, להיכנס לתחומים חדשים ולזנוח תחומים ישנים. לא מטריד אותי אם אנשים מכירים היטב את הטבע או לא, כל עוד לא יפגעו בו. אפשר ליהנות מאוד מטיול בטבע מבלי להכיר את כל מיני הצמחים שרואים.

ברור לי שהנכדים שלי ידעו תנ"ך הרבה פחות טוב ממני, אבל הם בוודאי ידעו כל מיני דברים שלי אין בהם מושג. אני בטוח שאנחנו מפסידים הרבה גם מכך שאנו לא יודעים את הגמרא והתלמוד כמו הסבים שלנו, ומכך שאנו לא יודעים לטיינת כמו הדורות הקודמים, אבל החברה משתנה, הצרכים משתנים והאופנות משתנות. אני כואב בעיקר את התךדדות השפה העברית, שהיא תחום עניין ואהבה שאינו פחות אצלי מהטבע. ההתבטאות המילולית של בני האדם בעל פה או בכתב - אוצר המילים והביטויים ועומק האנלוגיות - כל אלה הולכים ומשתטחים.

ש: מאכן שגם אתה, כאקולוגים רבים, מצר על אבדן המגוון, אבל לא על הירידה במגוון המינים אלא על הירידה במגוון המילים...

גם אבדן מגוון המינים בהחלט מצער אותי. המדינה צריכה לדאוג שתהיה שמירה על הטבע, אבל צריך להבין שמתחוללים שינויים. כשהייתי ילד בנהלל, כל ערב בקיץ היינו אוספים גחליליות בין הידדים ומשתאים מהאור שהיה יוצא לנו מבין הידדים. בירושלים עוד הייתי רואה גחליליות מדי פעם אבל בהרים קר להן. כשחזרתי לעמק ציפיתי שיהיו לי גחליליות בגינה, אבל אין. רק פעם אחת ויחידה ראיתי גחלילית בגינה והייתי מאושר. יש ציפורים שמילאו את חיי כשהייתי ילד ואני לא רואה אותן יותר, למשל: חמרייה (ציפור שיר די קטנה הפותחת וסוגרת זנב אדום) שהייתי רואה בנהלל כל הזמן; טרד מזמר (המכונה כיום קיכלי רונן), ציפור שהייתי רואה באלפים בילדותי, ושומע אותה מפצחת חלזונות על המדרכות בחורף. מי ששורד הם עורבים, עורבנים, שחוררים, ירגזים.

רציתי לקחת סיכון שמא המקום מצא חן בעיניו והוא ישוב לגן). אני נהנה מהמגוון ומהשלמות הזו. אני נהנה להתחשב בצורכי הצמחים ובעלי החיים.

הגינה לא נועדה לייצג את הטבע הארץ-ישראלי בצורה מאוזנת ומלאה - לא תמצא בה את 2,700 מיני הצמחים הקיימים בארץ, אך היא גם לא נועדה להיות גינה 'מלוקקת' המיועדת אך ורק לצורכי האדם. אני לא עושה ג'נוסייד לאוכלוסיות אבל כן מפקח עליהן, אחרת תוך כשנתיים הגינה תחזור למצב שמצאתי אותה כשהגעתי לפה.

אני מעשב את אלה שמכונים בעברית 'עשבים שוטים', ותוך כדי כך אני שואל את עצמי למה אני תולש סרפדים וציפורני החתול אך משאיר את הכלניות והנוריות. סרפדים, זה ברור, הם מכאיבים, מתפשטים, ואני לא אוהב את המראה שלהם. את פרחי ציפורני החתול אני אמנם מחבב, אבל הם מתפשטים בצורה שמדכאת המון צמחים אחרים. את החרציות, שהן פרח יפהפה, אני מעשב בצורה חלקית, כי הן תוקפניות ומשתלטות, ואילו הדרדר הכחול מתפשט בצורה נינוחה.

ש: ברבים מספריך מתוארים נופים, תרבות ואווירה המזוהים עם ההתיישבות העובדת. מעבר לתפיסה הרומנטית, של חקלאים בעלי קשר יום-יומי לטבע הסובב אותם, האם לא הנחתה אותם תפיסה פוליטית ביחס לטבע?

להתיישבות העובדת בארץ היה יחס אמביוולנטי לטבע. אנשי העלייה השנייה והשלישית לא היו מחוברים לטבע בהיותם בגולה, ובהגיעם לארץ, היה עבורם הטבע זר, חם, דוקר, עוקץ, נושך ומסוכן. בספר טבע של אותם ימים הופיע משפט שאני אוהב לצטט "לתלמיד - ברדתך לשדה, בפגשך חרק, זוחל או יונק, שאל אותו: הלנו אתה או לצרינו?", כלומר האם אתה תומך בהתיישבות הצינונית או האם אתה נגדה? המחבל הגרוע ביותר היה יתוש האנופלס, ולאחריו הנברנים האוכלים את התבואה, ולעומתם "הנחש השחור (השם זעמן טרם היה קיים) ידידנו הוא בבערו את העכברים". הם התייחסו לטבע באופן אידאולוגי, והגדירו סיסטמטיקה של ידידי הצינונות ושונאיה, שליניאוס (מייסד שיטת המיון המדעית המודרנית של עולם החי - ש.ב. וי.כ.) לא הכיר. כתלמיד כיתה ב' (בשנת 1955), בבי"ס של מפא"י בירושלים, למדתי להבחין בין זחל של אנופלס לזחל של קולקס, כהכנה למתקפה הבאה של המלריה. מאותו אתוס צמח רעיון העוועים לייבש את אגם החולה.

כפי שצינתי, גדלתי על ברכיו של אמוץ כהן, שהיה בן גילם של בני העלייה השנייה, אך יליד הארץ (בנה הראשון של המושבה מוצא), ושונה מהותית מהם ביחסו אל הטבע. לאחר שיצא לאור "רומן רוסי" הוא קרא לי 'לברור'. "הבחנתי בכמה נקודות דמיון ביני ובין המורה לטבע בספר" הוא אמר לי. אמרתי לו "כן, עצם

ש: נדמה שבחברה הישראלית אין מסורת מושרשת של כתיבה על טבע. בארה"ב, אף על פי שגם היא נוסדה כארץ של חלוצים עם אתוס של כיבוש השממה, יש הגות נרחבת של טבע וסביבה (לדוגמה הנרי דיוויד ת'ורו שכתב את Walden, אלדו לאופולד שכתב בין השאר את A Sand County Almanac). למה כה מעטים הסופרים בארץ הכותבים בנושאי טבע וסביבה (הבולטים הם ס. יזהר ואתה) ואף לא אחד מהם עוסק בהגות סביבתית?

אני חושב שזה קשור בעיקר לחינוך ולנטיית הלב. ברמה האישית זה קשור להיסטוריה הפרטית של כל סופר. מנהלל, מהוריי ומאמוץ כהן קיבלתי חינוך ששתל אותי עמוק בנוף הארץ. הספרים שלי מלאים בתיאורי נוף של הארץ הזאת, בפאונה ובפלורה של הארץ, כי אני באופן טבעי נמצא שם. אני לא מומחה באף אחד מהתחומים הללו, אך נראה לי טבעי שבמקום שהגיבורים שלי חיים, צומחים צמחים, ומסתובבים בעלי חיים, וכולם הם חלק מהתמונה. ב'גינת בר' בפעם הראשונה הטבע הוא הגיבור של הספר ולא התפאורה של הספר.

במישור הלאומי, ייתכן שזה קשור לכך שבאופן מסורתי היהודים - בשבתם בארצם ובגולה - אף פעם לא התייחסו לטבע כערך בפני עצמו, אלא כעניין נלווה שיש להכירו בגלל צרכים אחרים.

העניין המרכזי של התנ"ך עם בעלי חיים הוא איזו חיה מותר לאכול ואיזו אסור. אגב, כך זה גם בחברה הערבית כיום. כשאני שואל מכרים ערבים או ערבים שאני פוגש בטבע באקראי, לשמו של צמח מסוים, הם לא יודעים, אלא אם כן יש לו שימוש לבני אדם או בולטות יוצאת מהכלל. זה לא מעניין אותם, כמו שזה לא עניין את אבותינו.

בכל התנ"ך יש רק פרק אחד בלבד שאפשר לכוונת אותו 'פרק אקולוגי', שיש בו ביטוי לאהבת טבע, ולהיכרות עם הטבע ועם התהליכים המתקיימים בו. פרק תהילים ק"ד מסביר איך אלוהים מחלק בחוכמה בין בעלי חיים את בתי הגידול, את עונות השנה ואת שעות היממה. בפרק הנדיר הזה, בפעם היחידה במקרא, האדם הוא אחד מבעלי החיים. אני מציע לכם לפרסם את הפרק כמאמר באקולוגיה וסביבה.

לעומת זאת, המיתולוגיה היוונית מכירה את הטבע ורואה סימטריה בינו לבין החברה האנושית, ויש בה סיפורים פנטסטיים על יצורים שהם חצי אנשים חצי בעלי חיים, ועל הזדווגויות של בני אדם ובעלי חיים. אצלנו אין דברים כאלה.

ש: האם לדעתך פועל יוצא של החיבור הרופף לטבע בחברה הישראלית, הוא שבציבוריות הישראלית יש תמיכה ציבורית רחבה יחסית במיזמי פיתוח ותשתיות על חשבון ערכי טבע? בציבור כיום יש עניין גובר והולך בטבע. כמות האנשים המטיילים במיוחד לראות פריחות הולך וגדל. המוסכמה שאין לפגוע בפרחים

אני מגדל בגינה צמח שנקרא אַגרוֹסְטֶמָה, צמח בר נדיר, עם פרחים סגולים-ורודים הפורחים במאי-יוני, שנעלם בגלל שטחי הפלחה הענקיים והריסוסים בהם. קיבלתי מהגן הבוטני באוניברסיטה העברית 12 זרעים (ספרו לי אותם אחד אחד בכף היד), והיום אני יכול לכסות את אצטדיון בלומפילד באגרוסטמה. זה צמח נהדר שאני מחלק לחבריי.

ש: הטבע, וההתייחסות הפוליטית לטבע, בולטים בכתיבתך. למה נעדרת ממנה התייחסות לשמירת טבע ולנזקי הפעילות האנושית?

התפקיד של כתיבה ספרותית הוא בראש ובראשונה לספר סיפור. אפילו לא למסור מסר. אני לא אוהב כתיבה מגויסת לשום מטרה. לא אכתוב כתיבה פוליטית על עקרונות שמאוד חשובים לי, כגון הפרדת הדת מהמדינה, ולא בעד או נגד הסכם שלום עם הפלסטינים. אני רוצה להשאיר ליצירה הספרותית חופש אמנותי, ושלא תהיה חייבת לשום אינטרס זר. הרבה פעמים כועסים עליי בגלל סירובי לייצג אינטרסים או אוכלוסיות.

הספרים שלי לא נועדו לשמור על הטבע. בעקיפין, מבלי שהסופר מתכוון לכך, עצם ההתעסקות בחוויה האסתטית ובאליטיזם אסתטי, והתיאור של הטבע הקיים, הנוכח, השכן של הגיבורים שלי, יכולים לחבב את הטבע על הקוראים שלי. אבל לא לשם כך אני כותב ספרים. בעיתון אני כותב הרבה פעמים על נושאי שמירת טבע, אך גם אז בצורה עדינה, כי אני לא אוהב מלחמות דת בשום תחום. אני חושב שעצם ההתעסקות בזה יוצרת אהדה לנושא.

"מנהלל, מהוריי ומאמוץ כהן קיבלתי חינוך ששתל אותי עמוק בנוף הארץ" - מאיר שלו | צילום: שחר בוקמן

מוגנים אמנם מתערערת לאחרונה, אך עדיין קיימת. אבל אני לא רואה עניין נקי ואמתי בטבע. אולי בגלל שזו אדמה לא נורמלית מלכתחילה, שההתייחסות אליה היא בראש ובראשונה עניין דתי, משיחי, העוסק בהבטחות אלוהיות ובשייכות לאומית. רק אחר כך מתייחסים אליה כאל אדמה מצמיחה, המעניקה חיים.

ש: ביתך צמוד ליער, עד כדי טשטוש הגבול בין עצי היער לעצי הגינה. שנתך נדדה בגלל השרפות בנובמבר האחרון?

בהחלט, היו לי חרדות רבות. הבית שלי יהיה הראשון להישרף. לא צריך אצטרובלים שיעופו, האלה נכנסת לי לתוך הסלון. בהחלט חששתי מהאפשרות הזו.

ביער היו פטרולים של רשות הטבע והגנים. יער האלונים הזה הוא שמורת הטבע הראשונה בארץ ישראל, ופקח הטבע הראשון בארץ ישראל, אלכסנדר זייד, רכב בה על סוסתו. הבריטים הכריזו על היער כשמורת טבע ברגע שכבשו את הארץ. הם אמנם עשו זאת מתוך דאגתם לאזורי ציד, אבל הייתה להם גם תודעה של חשיבות השמירה על יערות, לאחר שמרבית יער האלונים שהשתרע מאזור בית קשת, על כל הרי מנשה, ובכל אזור השרון עד פתח תקווה, נשרף בקטרי הרכבות התורכיות.

ש: האמת, שמשיקולי ביקוח נפש כדאי לך להוריד את האלה. ללא האלה, גם אם עצים אחרים, במרחק חמישה מטרים מהבית יידלקו, לא בטוח שהבית יישרף. הורדת אלה אחת מגדילה את ההישרדות שלך.

באמת? אני אדבר עם הקרן הקיימת. למרות שאני אוהב את הקרבה הזו, אני יודע שהאלה מלאת שרף ודליקה, ואם היא תבער היא תשרוף את הבית בלי בעיות.

בשלב זה יצאנו שוב למרפסת העץ של הבית, הפעם כדי לבחון מקרוב אם יש לכרות את האלה שענפיה חודרים לחלל המרפסת או שניתן להסתפק בגיזום חלק מענפיה. בשיחת החולין שהתפתחה על המרפסת קונו שלו על כך ש"הטבע בצורתו הנקייה והטהורה אינו דבר טוב למין האנושי. הדוגמה הפשוטה והרלוונטית לשלושתנו כקצרי ראייה היא משקפיים: אילו היינו חיים בטבע, ללא משקפיים, היינו הראשונים להיכחד."

מתוך
תהילים
פרק קד

· המשלח מעינים בנחלים בין הרים
יהלכון: ^א ישקו כל-חיתו שדי ישברו
פראים צמאם: ^ב עליהם עוף-השמים
ישכון מבין עפאים יתנו-קול: ^ג משקה
הרים מעליותיו מפרי מעשיך תשבע
הארץ: ^ד מצמיח חציר לבהמה ועשב
לעבדת האדם להוציא לחם מן-הארץ:
^ה ויין ישמח לבב-אנוש להצהיל פנים
משמן ולחם לבב-אנוש יסעד: ^ו ישבעו
עצי יהודה ארזי לבנון אשר נטע: ^ז אשר-
שם צפרים יקננו חסידה ברושים ביתה:
^ח הרים הגבהים ליעלים סלעים מחסה
לשפנים: ^ט עשה ירח למועדים שמש
ידע מבואו: ^י תשת-חשך ויהי לילה
בו-תרמש כל-חיתו-יער: ^{יא} הכפירים
שאגים לטרף ולבקש מאל אכלם:
^{יב} תזרח השמש יאספון ואל-מעונתם
ירבצון: ^{יג} יצא אדם לפעלו ולעבדתו
עדי-ערב: ^{יד} מה-רבו מעשיך יהוה כלם
בחכמה עשית מלאה הארץ קניגך:
^{טו} זה הים גדול ורחב ימים שם-רמש
ואין מספר חיות קטנות עם-גדלות:
^{טז} שם אניות יהלכון ליותן זה-יצרת
לשחק-בו: ^{יז} כלם אליך ישברון לתת
אכלם בעתו: ^{יח} תתן להם ילקטון תפתח
ידך ישבעון טוב: ^{יט} תסתיר פניך יבהלון
תסף רוחם יגועון ואל-עפרם ישובון:
לתשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה:

על הכריכה האחורית

קמפיין של גרינפיס להוצאת רעלים מכל תחומי החיים שלנו - ממוצרים, מתהליכי ייצור ומהסביבה (Detox) - התמקד בהשפעות הסביבתיות של תעשיית הטקסטיל והאופנה. סדרת התמונות של צלם האופנה הסיני, לאנס לי, מציגה את הצרכן כקרבנה של תעשיית האופנה. התמונה מנסה להמחיש כיצד תאגידים כופים על הצרכנים ללבוש בגדים המכילים כימיקלים רעילים, שייצורם וצביעתם כרוכים בזיהום מקורות מים גדולים.

על הכריכה הקדמית

Aganetha Dyck, אמנית קנדיית בת 80, זכתה לתהילה בשל עבודותיה הנעשות תוך שימוש בדבורים, שמכסות בדונג חפצים שהיא מניחה בכורות. היא משתפת פעולה עם דבוראים ועם אנטומולוגים לא רק כדי לגרום לצופים בעבודותיה הערכה ליופי השמון בפעילות הדבורים, אלא גם כדי להעלות את המודעות לחשיבותן של הדבורים למערכות האקולוגיות ולקיום האנושי.